

ks. Piotr Przesmycki SDB

Salezjańska Wyższa Szkoła Ekonomii i Zarządzania w Łodzi

e-mail: przesmyk@onet.pl

Etyka życia gospodarczego w nauczaniu Jana Pawła II

Na początku lat 80. ubiegłego wieku T. Ślipko w swoim „Zarysie etyki szczegółowej” pisał o podziale etyki społecznej na trzy części: ogólną, ściśle społeczną i gospodarczą. Autor ten nie zamieścił jednak we wskazanym podręczniku etyki gospodarczej, „wziętej w swym całości kształcie”¹, chociaż omówił pewne jej elementy, takie jak np. prawo do posiadania własności, czy zagadnienie sprawiedliwej płacy. Motywował to wówczas brakiem „specjalistycznego przygotowania w zakresie kapitalistycznej i socjalistycznej ekonomii”². Osoby zainteresowane tą tematyką odesłał do książki autorstwa J. Majki pt. „Etyka życia gospodarczego”, która po dzień dzisiejszy pozostaje w tym przedmiocie klasyczną pozycją, napisaną z perspektywy katolickiej. Pozycje obu tych autorów, poszerzone o najnowszą, dostępną literaturę w tematyce etyczno-gospodarczej stanowią bazę bibliograficzną niniejszego artykułu pt. „Etyka życia gospodarczego w nauczaniu Jana Pawła II”. Całość zostanie ujęta w czterech punktach.

1. Współczesny wzrost zainteresowań etyką gospodarowania.
2. Etyczna myśl Kościoła o gospodarce, czyli od interpretacji biblijnego nakazu (Rdz 1, 28) do „Kompendium nauki społecznej Kościoła”.
3. Człowiek jako podmiot życia gospodarczego w teologiczno-etycznej myśli Jana Pawła II.
4. Homilia Jana Pawła II podczas Mszy Świętej na Legnickim Polu (1997) jako przykład profetycznej funkcji Kościoła w obszarze etyki życia gospodarczego.

1. Współczesny wzrost zainteresowań etyką gospodarowania

„Postulat dialogu etyki i ekonomii, po latach fascynacji «immanentyzmem liberalistycznym» jest już na tyle nośny, że zapewne dziś trudno byłoby znaleźć owych zwolenników ekonomii klasycznej, uznających bezwzględną autonomię gospodarki oraz całkowitą rozłączność gospodarki i moralności”³. Nie ulega zatem już dzisiaj wątpliwości, że działalność gospodarcza nie jest moralnie neutralna. Oznacza to, że dotyczy ona nie tylko decyzji organizacyjno-ekonomicznych, ale także decyzji o charakterze etycznym. W ten sposób etyka gospodarowania przybiera postać refleksji wartościującej „ponieważ przedmiotem badań jest moralność gospodarującego społeczeństwa, a zatem wyznaczanie granic pomię-

¹ T. Ślipko, *Zarys etyki szczegółowej*, WAM, Kraków 1982, t. 2, s. 15.

² Tamże, s. 15–16.

³ J. Gocko, *Ekonomia a moralność*, RW KUL, Lublin 1996, s. 110.

dzy słusznoscia i nagannością ludzkich dzialań”⁴. F. Kampka pisal w polowie lat 90. ubieglego wieku, ze „etyka gospodarcza jest dzis dyscyplina bardzo modna w rozwinietych krajach zachodnich”⁵. N. Vasilijeviene i R. Jeurissen w ksiazce pod ich redakcja: *Business Ethics; from Theory to Practice* wskazuja, iz poczatki refleksji *business ethics* przypadaja na koniec lat 70. XX w.⁶. Natomiast B. Pogonowska w wydanej w 2004 r. przez Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne pozycji „Elementy etyki gospodarki rynkowej” pisala, ze: „etyczna refleksja nad sfera gospodarowania jest przedmiotem szczegolnego zainteresowania w polskim srodowisku akademickim juz od kilkunastu lat”⁷. Jakkolwiek trudno z dokladnoscia do roku wskazac cezure czasowa⁸ pojawienia sie dyscypliny naukowej zwanej etyka biznesu to pozostaje jednak faktem, iz – jak sadi G. Lipovetsky – „etyka ozywia obecne debaty w demokracjach zachodnich”⁹. Warto dodac przy tym, iz propozycja dzisiejszej etyki biznesu tkwia niewatpliwie w etosie wyroslym z tradycji religijnej¹⁰.

Wewnetrzna konstrukcja etyki zycia gospodarczego jako czesci etyki szczegolowej znajduje sie w scislej relacji do etyki ogolnej. Podstawe odniesienia stanowi tzw. etyka osoby¹¹. Tak np. T. Styczen, analizujac pisma Karola Wojtyly (profesora KUL w latach 1954–1978) stwierdza, ze jego etyka to „oda na czesc godnosc ludzkiej osoby!”¹². „Etyka – jak pisal ks. prof. J. Majka – jest nauka o postepowaniu czlowieka z punktu widzenia jego celu ostatecznego, lub tez, jesli nie chcielibyśmy siegac az tak daleko, pod katem widzenia jego doskonalości osobowej albo jego godnosc jako osoby. Wszystkie te okrešlenia sa zreszta w swej interpretacji do siebie zblizone. Przedmiotem etyki i jej oceny moze byc wszystko, co okrešlamy mianem postepowania a zatem zakres dzialania ludzkiego, o ile ono ksztaltuje czlowieka, powoduje wzrost lub zmniejszenie jego doskonalości osobowej”¹³. Etyka zatem zajmuje sie ocena moralna postepowania czlowieka (w etyce klasycznej chodzi o postepowanie rozumiane jako *actus humanus* w odrzniceniu *od actus hominis*)¹⁴. Owej ocenie moralnej moga podlegac nie tylko „indywidualne dzialania lub ich zespolo, lecz takze instytucje spoleczne i ich układy, o ile same w sobie lub w swoich skutkach wywieraja wplyw na postepowanie ludzi, na ich doskonalenie lub degradacje jako ludzi”¹⁵. W etyce bowiem chodzi o bycie czlowiekiem! Zatem to, co sluzi dobru czlowieka staje sie zasadniczym kryterium etycznej oceny dzialalnosc czlowieka (w tym jego dzialalnosc gospodarczej).

⁴ *Elementy etyki gospodarki rynkowej*, B. Pogonowska (red.), Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2004.

⁵ F. Kampka, *Moralny sens gospodarki w nauczaniu Košciola*, [w:] M. Rusecki (red.), *Problemy wspolczesnego Košciola*, RW KUL, Lublin 1996, s. 493.

⁶ N. Vasilijeviene, R. Jeurissen, *Introduction*, [w:] *Business Ethics: From Theory to Practice*, Vilnius 2002, s. 5.

⁷ B. Pogonowska, *Wstep*, [w:] B. Pogonowska (red.), *Elementy etyki gospodarki rynkowej*, PWE, Warszawa 2004, s. 9.

⁸ Por. J. Filek, *Spoleczna Odpowiedzialnoš Biznesu. Tylko moda czy nowy model prowadzenia dzialalnosc gospodarczej?*, Kraków 2006, s. 7.

⁹ Cyt za: M. Silva, *Czy istnieje etyka ekonomii?* [w:] „Communio Międzynarodowy Przegląd Teologiczny” 1997, nr 6 „Ekonomia”, s. 54.

¹⁰ Por. L.V. Ryan, J. Sójka, *Wstep*, [w:] *Etyka biznesu*, L.V. Ryan, J. Sójka (red.), Wydawnictwo „W drodze”, Poznań 1997, s. 6.

¹¹ Por. B. Mielec, *Etyka spoleczna*, [w:] A. Zwoliński (red.), *Encyklopedia nauczania spolecznego Jana Pawla II*, Polwen, Radom 2003, s. 142.

¹² Por. T. Styczen, *O etyce Karola Wojtyly – uczeni*, Tygodnik Katolicki „Niedziela”, Częstochowa 1997, s. 11.

¹³ J. Majka, *Etyka zycia gospodarczego*, Wydawnictwo Wroclawskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 1982, s. 11.

¹⁴ Por. Z. Perz, *Actus humanus. Teologiczne aspekty dzialania moralnego*, Bobolanum, Warszawa 1999, s. 8–10.

¹⁵ J. Majka, *op.cit.*, s. 11.

Etyka życia gospodarczego jest „częścią etyki szczegółowej, określającą moralną powinność osoby działającej w celu zaspokojenia potrzeb materialnych i duchowych przy użyciu dóbr i usług gospodarczych”¹⁶. Jako taka jest ona nauką interdyscyplinarną, odwołującą się w swych badaniach „do całego szeregu nauk pomocniczych: ekonomicznych, socjologicznych i psychologicznych. Nauki te służą etyce opisową analizą zjawisk gospodarczych (np. historia gospodarcza, ekonomia opisowa) oraz ukazują bezpośredni finalizm działalności gospodarczej (ekonomia, socjologia). Etyka życia gospodarczego rozszerza wyniki ich badań o całą skalę finalizmu pośredniego, rozważa bowiem zjawiska gospodarcze w świetle ogólnych celów ludzkich oraz ostatecznego celu człowieka”¹⁷.

Etyka życia gospodarczego sięga w swych badaniach do dwojakiego rodzaju źródeł: prawa naturalnego i prawa objawionego oraz do „wyników badań nauk zajmujących się gospodarowaniem, od historii kultury materialnej, poprzez szeroki wachlarz nauk ekonomicznych, aż po socjologię gospodarowania”¹⁸. Zważywszy na to trzeba stwierdzić, iż „uzasadnianie ocen moralnych w ramach etyki życia gospodarczego wymaga szerokiej syntezy wyników badań wielu dyscyplin”¹⁹. Z klasyczną tematyką etyki życia gospodarczego z perspektywy katolickiej zapoznać się można poprzez lekturę wyżej wspomnianego i zarazem najbardziej znanego do tej pory podręcznika J. Majki. Autor ten rozpoczyna swój wykład od omówienia podstawowych założeń etyki gospodarczej. Następnie omawia: proces gospodarczy, etykę posiadania, obowiązek pracy i uprawnienia z niej płynące, sprawiedliwość w stosunkach wymiennych i w podziale dochodu społecznego, oszczędzanie i konsumpcję, etykę międzynarodowych stosunków gospodarczych, by zakończyć na kwestii wzajemnych relacji pomiędzy rozwojem gospodarczym a ekologią.

Biorąc powyższe pod uwagę F. Kampka twierdził, że nauczanie Kościoła o gospodarce ma swoją odrębną tradycję, która nie wpisuje się w ów boom modnej dzisiaj dyscypliny etyki biznesu. Kampka wskazał też na zasadnicze rysy tematyczne, które powodują, iż etyka życia gospodarczego w refleksji Kościoła znacznie różni się od większości współczesnych ujęć *business ethics*, która – co warto podkreślić – przecież nie jest ani metodologicznym ani doktrynalnym monolitem²⁰. Przede wszystkim „kościelna” etyka życia gospodarczego traktuje : 1) gospodarkę jako dziedzinę kultury ludzkiej, 2) podkreśla społeczno-moralny wymiar gospodarowania, 3) głosi pierwszeństwo pracy przed kapitałem, 4) głosi nieekonomiczną koncepcję rozwoju, 5) sprzeciwia się mechanistycznemu traktowaniu rynku i konkurencji, upominając się o potrzebę obecności państwa pomocniczego w gospodarce rynkowej²¹.

Dość nieufne stanowisko Kampki względem współczesnych etyk biznesu znacznie różni się od stanowiska reprezentowanego przez innych autorów. Np. B. Bombała twierdzi, iż chrześcijańska etyka życia gospodarczego „oferuje pragmatyczny głęboko humanistycz-

¹⁶ T. Borutka, *Etyka życia gospodarczego*, [w:] A. Zwoliński (red.), *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, op.cit., s. 146.

¹⁷ J. Majka, op.cit., s. 17.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże, s. 18.

²⁰ Por. W. Gasparski, *Etyka nauki i etyka biznesu*, „Annales” 2003, t. 6, SWSEiZ, s. 315 – 326; D. Miller, *Metodologiczne spojrzenie na zagadnienia etyki w gospodarce*, „Annales” 2005, t. 8, nr 1, SWSEiZ, s. 45–51; N. Vasilijeve, *O potrzebie niedoktrynalnej wersji etyki i zmiany paradygmatów we współczesnej etyce biznesu*, „Annales” 2005, t. 8, nr 1, SWSEiZ, s. 53–61; P. Rottengruber, *Etyka biznesu jako teoria graniczna*, „Annales” 2002, t. 5, SWSEiZ, s. 198–200.

²¹ F. Kampka, op.cit., s. 493.

ny system zasad. Jest to oferta skierowana w stronę świata biznesu; i w imię dobra wspólnego winna być wykorzystana”²². Autor ten wśród charakterystycznych cech chrześcijańskiej etyki życia gospodarczego wymienia: personalizm, solidaryzm, pomocniczość, uczestnictwo, organiczną koncepcję życia gospodarczego, dobro wspólne.

2. Etyczna myśl Kościoła o gospodarce, czyli interpretacji biblijnego nakazu (Rdz 1, 28) do „Kompedium nauki społecznej Kościoła”

Stanowisko Jana Pawła II w aspekcie życia społeczno-ekonomicznego wyrasta z wielkiej tradycji katolickiej. Ta zaś tradycja sięga korzeni biblijnych (a więc – judeochrześcijańskich). Pierwsze inspiracje czerpie ona z zapisu z Księgi Rodzaju, traktującym o nakazie skierowanym do ludzi, by czynili sobie ziemię poddaną (por. Rdz 1, 28). W literaturze przedmiotu znane są zarówno ekologiczne, jak i etyczne implikacje tegoż nakazu²³. Stary Testament mocno podkreśla potrzebę budowania stosunków międzyludzkich w oparciu o zasadę sprawiedliwości – *cuique suum*. Ewangelia natomiast zarazem dopełnia i pogłębia przesłanie Starego Testamentu przykazaniem miłości, co było i jest istotnym *novum* wnoszonym przez *christianitas* w obszar coraz to nowych cywilizacji.

W chrześcijańskiej literaturze teologicznej i filozoficznej zagadnienia gospodarcze były traktowane przede wszystkim z moralnego punktu widzenia. Jeszcze zanim powstały nauki ekonomiczne²⁴, to problematyka etyczna życia gospodarczego była szeroko analizowana najpierw w pismach Ojców Kościoła (np. św. Augustyn, św. Jan Chryzostom) z okresu starożytności, a następnie świętego Tomasza z Akwinu i scholastyków (średniowiecze). Nie dopracowała się ona wprawdzie rangi odrębnej dyscypliny naukowej, przynajmniej gdy idzie o nazwę, ale grube tomy, którymi, w okresie renesansu, mistrzowie z Salamanki (m.in. Azpilcueta, Dominic de Soto, D. Bannes), a potem teologowie flamandzcy (L. Lessius, J. de Lugo) nadawali najczęściej tytuły *De iustitia et iure* lub *De contractibus* nie były niczym innym, jak traktatami z zakresu etyki życia gospodarczego, a nawet pewnego rodzaju kompediumi moralności gospodarczej²⁵.

W epoce nowożytnej, a więc już w zupełnie nowym kontekście społeczno-ekonomicznym Magisterium Kościoła zabierało głos w „kwestii społecznej” (która to kwestia ściśle wiązała się ze sprawami gospodarczymi), poczynając od *Rerum novarum* Leona XIII (1891)²⁶. Trwa to aż do dnia dzisiejszego. Z ostatnich dokumentów Kościoła warto wymienić encyklikę *Centesimus annus*²⁷ Jana Pawła II (1991) i „Kompedium nauki społecznej Kościoła” (2004).

²² B. Bombała, *Religijne źródła etyki biznesu*, „Annales” 2002, t. 5, SWSEiZ, s. 193.

²³ Por. C.S. Bartnik, *Teologia pracy ludzkiej*, IW PAX, Warszawa 1977, s. 41.

²⁴ Por. K.E. Boulding, *Religijne perspektywy ekonomii*, [w:] J. Grosfeld (red. i tłum.), *Religia i ekonomia*, IW PAX, Warszawa 1989, s. 54; G. Whitehead, *Ekonomia*, Zysk i S-ka, Poznań 2001, s. 29–30.

²⁵ Majka, *op.cit.*, s. 7.

²⁶ Por. H. Zboroń, *Współczesne doktryny filozofii gospodarczej*, [w:] B. Pogonowska (red.), *Elementy etyki gospodarki rynkowej*, *op.cit.*, s. 107–111; B. Sorge, *Wykłady z katolickiej nauki społecznej*, WAM, Kraków 2001, s. 23.

²⁷ Encyklika *Centesimus annus* cechuje się zarazem kontynuacją w jednych (np. podstawowe zasady życia społecznego) a dyskontynuacją w innych obszarach życia gospodarczego (np. spojrzenie na kapitalizm), w których wyznacza ona „właściwy kierunek rozwiązań”. Por. H. Zboroń, *op.cit.*, s.108.

Niezwykle ważnym dokumentem z okresu po II wojnie światowej jest soborowy tekst Konstytucji duszpasterskiej Soboru Watykańskiego II *O Kościele w świecie współczesnym – Gaudium et spes*²⁸ z 1965 r. Tekst ten zaczyna się od słów: „Radość i nadzieja, smutek i trwoga ludzi współczesnych, zwłaszcza ubogich i wszystkich cierpiących, są też radością i nadzieją smutkiem i trwogą uczniów Chrystusowych; i nie ma nic prawdziwie ludzkiego, co nie miałooby oddźwięku w ich sercu”. Ogólnoludzkie doświadczenie wskazuje na to, iż także sprawy gospodarcze należy rozumieć jako mające oddźwięk w sercu Kościoła.

Cały rozdział III, części II soborowej konstytucji *Gaudium et Spes* został zatytułowany „życie gospodarczo-społeczne” i jemu właśnie został poświęcony. Składa się on z dwóch sekcji, z których jedna traktuje o „postępie gospodarczym” (KDK 64–66), druga zaś o „niektórych zasadach rządzących całością życia gospodarczo-społecznego” (KDK 67–72).

Rozdział ten rozpoczyna się od precyzyjnej analizy obecnej sytuacji gospodarczej świata. W opisie tym spotykają się blaski i cienie np. bogactwo jednych i skrajna nędza innych. Sobór zauważył, że „Wielu ludzi [...] zdaje się do tego stopnia ulegać panowaniu ekonomii, że prawie całe ich życie osobiste i społeczne przepaja jakieś nastawienie wyłącznie ekonomiczne...” (KDK 63). Wychodząc od opisu tego fenomenu ojcowie soborowi, kierując się światłem Ewangelii przypomnieli „wymagane przez zdrowy rozsądek zasady sprawiedliwości i słuszności” i podali „pewne wskazówki orientacyjne” – innymi słowy – postulaty mające na celu wypracowanie nowej, zdrowej ekonomii. Do najważniejszych postulatów²⁹ zaliczyli: 1) prymat osoby – co szczególnie zaznaczono w słowach: „Człowiek bowiem jest twórcą, ośrodkiem i celem całego życia gospodarczo-społecznego” (KDK 63), 2) społeczną funkcję własności (por. KDK 69 – „Dobra ziemskie są przeznaczone dla wszystkich ludzi”), 3) powszechną potrzebę zaangażowania w kwestie społeczno – gospodarcze, 4) potrzebę współpracy pomiędzy wszystkimi ludźmi w celu sprawiedliwego podziału owoców rozwoju gospodarczego, 5) potrzebę solidarności międzynarodowej (KDK 64, 65, 66, 69, 72).

Przedkładając Kościołowi i światu ostateczny tekst (po ośmiu redakcjach) konstytucji soborowej *Gaudium et spes* Ojcowie soborowi jakby uroczyście „nałożyli” na Kościół obowiązek dokonywania coraz to nowej refleksji nad drogą człowieka w pracy, w ekonomii w społeczeństwie. Doświadczyli oni przy tym jak złożona i niebezpieczna jest ta ludzka droga, lecz także wyzwalająca i pełna nadziei³⁰. W posiedzeniach soborowej Komisji Teologicznej pracującej nad *Gaudium et Spes* brali udział między innymi arcybiskup z Krakowa – Karol Wojtyła i niemiecki teolog moralista Bernhard Häring. Patrząc z perspektywy lat Häring wysoko oceniał rolę Wojtyły w przygotowaniu tego dokumentu: „Wysiłkiem takich ludzi jak arcybiskup Wojtyła z Krakowa – dużej miary myśliciel personalistyczny, obecnie kardynał – mamy głównie do zawdzięczenia, że Komisja i Sobór dały się w końcu przekonać, iż nie byłby to dialog między Kościołem Chrystusowym a światem współczesnym, lecz jedynie dialog między mądrą babcią a pozostałymi, bardziej lub mniej doświadczonymi ludźmi czy między grupą filozofów kościelnych a innymi przyjacielmi mądro-

²⁸ Por. J. Schasching, *Życie ekonomiczne w społecznym nauczaniu Soboru Watykańskiego II*, „Communio”, *op.cit.*, s. 127–128.

²⁹ Por. *Economia*, [w:] B. Mondin, *Dizionario enciclopedico di filozofia, teologia e morale*, Massimo, Milano 1994, s. 272b.

³⁰ J. Schasching, *op.cit.*, s. 135–136.

ści”³¹. W literaturze przedmiotu wielokrotnie wskazywano na fakt, iż *Konstytucja Gaudium et Spes* wywarła „decydujący wpływ na społeczne nauczanie Kościoła, a zwłaszcza na społeczne pojęcia stosowane przez Jana Pawła II”³².

3. Człowiek jako podmiot życia gospodarczego w teologiczno-etycznej myśli Jana Pawła II

Autor popularnej serii pt. „Nasz Papież”, wydawanej po śmierci Ojca Świętego przez jedną z największych gazet w Polsce pisał o etyce społecznej Jana Pawła II w sposób następujący: „Człowiek tak zapatrzony w niebo, zamodlony, zajęty sprawami duchowymi był jednocześnie serdecznie bliski sprawom ziemskim. Etykę społeczną wykladał na KUL-u, etykę tę głosił w trzech encyklikach i legionie innych tekstów. Tyle napisał i powiedział, a przecież jakby trudno przesądzić, czemu właściwie był bliższy: kapitalizmowi czy socjalizmowi. On, który obalił komunizm, a w każdym razie przewodził podcinającym jego korzenie, potrafił powiedzieć w sławnym wywiadzie udzielonym Jasiowi Gawrońskiemu słowa o ziarnach prawdy w socjalizmie. Dowodzi to nie tyle szerokości jego poglądów; ile serca. [...] nie był ekonomistą, ale etykiem”³³. Nie bezzasadne będzie dodanie do tej opinii, iż papież był przede wszystkim teologiem więc wymiar teologiczny jego refleksji był wymiarem istotnym³⁴.

Niewątpliwym *novum*, jakie papież z Polski wniósł do współczesnych debat etyczno-ekonomicznych jest ukazanie wzajemnego przenikania się trzech sfer aktywności człowieka: politycznej, gospodarczej i etyczno-kulturowej³⁵. Jan Paweł II, uznając „autonomię ekonomii i racjonalności ekonomicznej” podkreślał zarazem konieczność objęcia „refleksją etyczną działalność gospodarczej”³⁶.

J.Y. Nuadet twierdzi, iż papież przypomniał światu ekonomii, że zdrowa ekonomia opiera się na właściwej koncepcji człowieka, na właściwej antropologii. Ta zaś mówi o niezbywalnej godności człowieka, która wynika z faktu związania człowieka z Bogiem na płaszczyźnie stwórczo-zbawczej. Człowiek – istota stworzona „na obraz i podobieństwo Boga” (por. Rdz 1, 26) winien być istotą twórczą w służbie innych, także w obszarze aktywności ekonomicznej. Trzeba jednak przy tym zdawać sobie sprawę z grzeszności człowieka (natury ludzkiej) zdolnego błędzić i czynić zło³⁷.

³¹ B. Häring, *Moralność jest dla ludzi*, IW PAX, Warszawa 1975, s. 149; P. Przesmycki, *Bernhard Häring. Teologia moralna na III tysiąclecie*, [w:] J. Majewski, T. Makowski (red.), *Leksykon wielkich teologów XX/XXI wieku*, Biblioteka „Więź”, Warszawa 2004, s. 172.

³² J. Schasching, *op.cit.*, s. 131; Por. M. Engler, *John Paul II's Economics Ethics*, www.dissidentvoice.org, s. 4 [w posiadaniu autora].

³³ J. Turnau, *Nasz papież. Wielkie tematy Pontyfikatu – Etyka*, bezpłatny dodatek do „Gazety Wyborczej” 2006, nr 9, s. 2.

³⁴ Por. B. Bombała, *op.cit.*, s. 190–193.

³⁵ Por. M. Graczyk, *Solidarność jako droga do rozwiązywania problemu bezrobocia w ujęciu Jana Pawła II*, „Annales” 2005, t. 8, nr 1, SWSEiZ, s. 41.

³⁶ J. Gocko, *Ekonomia a porządek moralny*, [w:] J. Nagórny, K. Jeżyna (red.), *Jan Paweł II – Encyklopedia Nauczania Moralnego*, Polwen, Radom 2005, s. 174.

³⁷ J.-Y. Nuadet, *La dette des economistes envers Jean Paul II*, http://libres.org/francais/annonces/une_2005/042005_jean_paul_II.htm [w posiadaniu autora].

Człowiek jest podmiotem, a nie przedmiotem życia gospodarczego. Owa podmiotowość, królewskość *sui generis*, jest zarazem wielorako „zagwarantowana” od strony deklaratywnej, a zagrożona od strony faktów. Papież pisał o tym już w swojej pierwszej – niejako programowej – encyklice *Redemptor Hominis*: „Sytuacja bowiem człowieka wydaje się daleka od obiektywnych wymagań porządku moralnego, daleka od wymagań sprawiedliwości a tym bardziej od miłości społecznej” (RH 16). Sytuację ludzkości końca XX w. charakteryzuje okres niespotykanego dotąd postępu, a równocześnie okres wielorakich zagrożeń. Zasadnicze zagrożenia dla podmiotowości człowieka – także w płaszczyźnie życia gospodarczego – płyną z odwrócenia właściwej perspektywy, którą wyznacza potrójny prymat wartości: osoby nad rzeczą, ducha nad materią, etyki nad techniką.

a) prymat osoby nad rzeczą

W nauczaniu społecznym Jana Pawła II za najważniejsze zagrożenie dla życia gospodarczego J. Gocko dostrzegł „błąd antropologiczny” i alienację konsumizmem³⁸. Dyskutowany szeroko – po ukazaniu się encykliki *Centesimus Annus* – termin „błąd antropologiczny” znalazł się u podstaw upadku systemu socjalistycznego, systemu, w którym wbrew deklaracjom – rzeczy znaczyły więcej niż osoby. Błąd antropologiczny polegał na tym, iż utożsamiał on człowieka „z pewnym zespołem relacji społecznych” (CA 13) przy jednoczesnym zaniku „pojęcia osoby jako samodzielnego podmiotu decyzji moralnych, który podejmując je tworzy porządek społeczny” (CA 13). Niestety, zagrożenie odwrócenia prymatu osoby nad rzeczą nie przestało być aktualne wraz z upadkiem socjalizmu. W nowych, bardziej subtelnych formach, funkcjonuje ono zarówno w krajach o nieprzerwanej tradycji gospodarki kapitalizmu, jak i w krajach postkomunistycznych. F. Kampka zauważył, iż „jeśli zwrócić uwagę na to szczególne pulsowanie wątków antropologicznych w nauczaniu Kościoła, to bez trudu się odkryje, że jego etyczno-gospodarcze orędzie jest zawsze reakcją na zagrożenie owej «królewskiej» pozycji człowieka względem dóbr gospodarczych”³⁹.

b) prymat ducha nad materią

Z tej racji, że współczesna cywilizacja staje się bardziej cywilizacją rzeczy niż osób (alienacja konsumizmu), gdzie liczy się bardziej „mieć” niż „być”, to papież wzywał do tego, by społeczeństwa dały pierwszeństwo wartościom duchowym nad materialnymi. W przemówieniu do ONZ papież stwierdził: „prymat wartości duchowych określa właściwe znaczenie i sposób, w jaki należy używać dóbr ziemskich, materialnych, z drugiej strony, prymat wartości duchowych wpływa na to, że rozwój materialny, techniczny i cywilizacyjny służy temu wszystkiemu, co kształtuje człowieka, to znaczy temu co umożliwia mu dostęp do prawdy, rozwój moralny, pełne pomnażanie dziedzictwa dóbr kultury i pomnażanie ich przez własną twórczość”⁴⁰. Mówiąc o potrzebie prymatu „ducha nad materią” papież zwracał uwagę także

³⁸ Por. J. Gocko, *Ekonomia a moralność*, *op.cit.*, s. 162.

³⁹ F. Kampka, *op.cit.*, s. 493–494.

⁴⁰ Cyt za: T. Borutka, *op.cit.*, s. 151.

na to, iż: „posiadanie rzeczy i dóbr samo przez się nie doskonali podmiotu ludzkiego, jeśli nie przyczynia się ono do dojrzewania i wzbogacenia jego „być”, czyli do urzeczywistnienia powołania ludzkiego jako takiego (SRS 28). Ojciec święty podkreślał znaczenie wartości duchowych, szczególnie religijno-moralnych oraz potrzebę respektowania ładu moralnego, u którego podstaw znajduje się prawo moralne⁴¹.

c) prymat etyki nad techniką

Współczesny poziom możliwości technicznych sprawia, iż człowiek więcej może uczynić technicznie⁴² niż to jest dopuszczalne etycznie. Jest to także zagrożenie dla człowieka jako podmiotu życia gospodarczego. W encyklice *Redemptor Hominis* Jan Paweł II stawia fundamentalne pytania: czy wszystkie dotychczasowe i dalsze osiągnięcia techniki idą w parze z postępem etyki i duchowym postępem człowieka? Czy człowiek, jako człowiek w ich kontekście, również rozwija się i postępuje naprzód, czy też cofa się i degraduje w swoim człowieczeństwie ?” (RH 15).

4. Homilia Jana Pawła II podczas Mszy Świętej na Legnickim Polu (1997) jako przykład profetycznej funkcji Kościoła w obszarze etyki życia gospodarczego

Elementy etyki życia gospodarczego były obecne niemal w każdej pielgrzymce papieża do Polski w czasowej przestrzeni od PRL do III Rzeczypospolitej. Szczególne znaczenie (w rzeczywistości III Rzeczypospolitej) miała (albo raczej winna mieć) papieska homilia wygłoszona podczas Eucharystii sprawowanej na Legnickim Polu (2 VI 1997). Jan Paweł II odniósł się wówczas do niektórych „bolesnych” problemów życia społeczno-gospodarczego we współczesnej Polsce. Tej problematyce został poświęcone *stricte* trzy najważniejsze punkty (pkt 3–5) ze składającej się z sześciu punktów papieskiej homilii. W strukturze i treści papieskiej homilii dostrzegalna jest klasyczna metodologia stosowana w katolickiej nauce społecznej: widzieć, oceniać, działać. Homilia z Legnicy jest jednocześnie przykładem profetycznej funkcji Kościoła w życiu społecznym.

W punkcie wyjścia znalazło się stwierdzenie, by zobowiązujące przesłanie Eucharystii, tj. światło Chrystusa nieść na „współczesne areopagi”, ogromne obszary dzisiejszej cywilizacji i kultury, polityki i ekonomii. Uzasadnieniem tego zobowiązującego przesłania Eucharystii jest troska o człowieka. Papież podkreślił, że także dzisiejszej Polsce potrzebne jest orędzie sprawiedliwości. Gdyż właśnie „w dobie budowania demokratycznego państwa, w dobie dynamicznego rozwoju gospodarczego, ze szczególną wyrazistością odsłaniają się wszystkie braki życia społecznego w naszym kraju”⁴³. W tym kontekście Ojciec święty upomniał się o los „osób cierpiących niedostatek, osób i rodzin, szczególnie rodzin

⁴¹ Por. tamże, s. 150.

⁴² Na bogactwo treściowe terminu technika zwraca uwagę pozycja A. Dziuby, *Cywilizacja miłości w koncepcji Ojca Świętego Jana Pawła II*, Veritas, London 2005, s. 18.

⁴³ *Jan Paweł II w Polsce. 31 maja 1997 – 10 czerwca 1997. Przemówienia i homilie*, „Znak”, Kraków 1997, s. 52.

wielodzietnych [...] samotnych matek borykających się z ogromnymi trudnościami w utrzymaniu i wychowaniu własnych dzieci; wielu opuszczonych i pozbawionych środków do życia ludzi w podeszłym wieku⁴⁴. Ojciec święty przywołał również tych, którym w domach dziecka „nie dostaje codziennego chleba i odzienia” a także chorych, „którzy z braku środków nie mogą być otoczeni należyłą opieką⁴⁵. Na ulicach i placach miast przybywa ludzi bezdomnych. Zwrócił się przy tym z apelem do osób sprawujących władzę i stanowiących prawo, by „takie stanowić prawa i tak kierować gospodarką kraju, ażeby te bolesne zjawiska życia społecznego znalazły swoje właściwe rozwiązanie”⁴⁶.

Papież odniósł się do klasycznych tematów etyki życia gospodarczego jakim są praca ludzka i bezrobocie: „Praca jest bowiem dobrem człowieka [...] – przez pracę [...] człowiek nie tylko przekształca przyrodę, dostosowując ją do swoich potrzeb, ale także urzeczywistnia siebie jako człowiek, [...] ponieważ bardziej „staje się człowiekiem” (LE, 9)⁴⁷.

Z problematyką pracy powiązana jest ściśle problematyka bezrobocia. W legnickiej homilii Jana Pawła II pojawił się także i ten wątek: „Jak nie wspomnieć tych, którzy na skutek reorganizacji przedsiębiorstw i gospodarstw rolnych stanęli wobec dramatu utraty pracy, bezrobocia? Ile osób i całych rodzin popadło z tego powodu w skrajne ubóstwo! Ilu ludzi młodych nie widzi sensu podejmowania nauki, podnoszenia kwalifikacji, studiowania, wobec perspektywy braku zatrudnienia w obranym zawodzie!”⁴⁸. Papież zaapelował także do „chrześcijan, którzy dysponują środkami produkcji”⁴⁹, aby „tworzyli miejsca pracy, przyczyniając się w ten sposób do rozwiązania problemu bezrobocia w najbliższym środowisku. Gorąco proszę Boga, aby wszyscy ci, którzy mogą uczciwie zdobywać chleb pracą własnych rąk, mieli ku temu właściwe warunki”⁵⁰.

Bezrobocie niesie ze sobą szereg innych negatywnych zjawisk, jak np. niebezpieczeństwo „w którym człowiek staje się narzędziem produkcji, ztracając w konsekwencji swą godność osobową”⁵¹, traktowanie pracy ludzkiej jedynie jako „siły roboczej”. Obok tego funkcjonują także inne „różnorakie formy wyzysku”. Ze względu zarówno na ich „subtelność” i powszechność ich występowania w Polsce warto przytoczyć dłuższy fragment papieskiej wypowiedzi: „Często przejawia się on w takich sposobach zatrudniania, które nie tylko nie gwarantują pracownikowi żadnych praw, ale zniewalają go poczuciem tymczasowości i lękiem przed utratą pracy do tego stopnia, że jest pozbawiony wszelkiej wolności w podejmowaniu decyzji. Wielokrotnie ów wyzysk przejawia się w takim ustalaniu czasu pracy, iż pozbawia się pracownika prawa do odpoczynku i troski o duchowe życie rodziny. Często też wiąże się z niesprawiedliwym wynagrodzeniem, zaniedbaniami w dziedzinie ubezpieczeń i opieki zdrowotnej. Wielokrotnie, szczególnie w przypadku kobiet, jest zaprzeczeniem prawa do szacunku dla osobowej godności”⁵².

Papież apelował do ludzi wierzących o uwrażliwianie sumień na wszelkiego rodzaju niesprawiedliwości czy formy jawnego lub zakamuflowanego wyzysku: „Zwracam się tu

⁴⁴ Tamże, s. 52.

⁴⁵ Tamże, s. 52–53.

⁴⁶ Tamże, s. 53.

⁴⁷ Tamże, s. 54.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Tamże, s. 54–55.

⁵² Tamże, s. 55.

przede wszystkim do tych braci w Chrystusie, którzy zatrudniają innych. Nie dajcie się zwodzić wizji szybkiego zysku kosztem innych. Strzeżcie się wszelkich pokus wyzysku⁵³.

Legnicka homilia Jana Pawła II zakończyła się tym od czego się zaczęła – od nawiązania do zobowiązującego przesłania Eucharystii, która zobowiązuje wierzących do zaangażowania się w sprawy tego świata. Szczególną wymowę miał papieski apel o odpowiedzialne wykonywanie pracy „w duchu współpracy z Bogiem w dziele stwarzania świata” w trosce o „naszą ojczystą, polską ziemię”. Komentatorzy papieskiej pielgrzymki do Polski właśnie w „wezwanie do czynu” widzieli jej motyw przewodni⁵⁴. Stanowi ono ciągle aktualne zadanie do odczytania.

5. Podsumowanie

W dobie obecnej obserwuje się wzrost zainteresowania etycznym wymiarem życia społeczno-gospodarczego. Kościół ma w tym względzie bardzo bogatą tradycję refleksji etyczno-gospodarczej, która w istotny sposób ubogaca współczesny dyskurs. W tej tradycji „zakorzenia się” i wyrasta nauczanie Jana Pawła II. Papież dostrzega dynamiczną rzeczywistość człowieka w perspektywie teologiczno-etycznej. W Jego nauczaniu człowiek jest podmiotem życia gospodarczego, choć jego pozycja jako podmiotu jest zagrożona różnymi formami „uprzedmiotowienia”. Dlatego też papież dostrzega potrzebę podkreślenia prymatu osoby nad rzeczą, ducha nad materią, etyki nad techniką. Jan Paweł II wielokrotnie i w różnych formach wypowiadał się na temat życia społeczno-gospodarczego. Na szczególną uwagę zasługuje jego homilia z Legnicy (2 VI 1997), która jest przykładem profetycznej funkcji Kościoła w kontekście specyficznych problemów społeczno-gospodarczych III Rzeczypospolitej.

John Paul II Economics Ethics

Summary

It seems that the contemporary business and scientific worlds are more and more interested in various forms of business ethics. Among them are the Roman Catholic Church instructions regarding economic ethics, especially those of John Paul II. These flow out of long and important traditions of the Roman Catholic Church. These put man in the proper theological perspective. These principles of the recently departed Pope refer to the economic ethics: labor, free market, capitalism, liberalism etc. These can be found in his pastoral activities, in his homilies, speeches, discourses, but mainly in his encyclical letters addressed to the world of Labor, especially in his, so called “social encyclicals”; *LABOREM EXCERENS*, *SOLLICITUDO REI SOCIALIS*, *CENTESSIMUS ANNUS*.

John Paul II carries on the works of his great predecessors Leo XIII, John XXIII and Paul VI. The socioethical economic teachings of the Polish pope are deeply rooted in the doctrine of the Second Vatican Council. He participated there as the Archbishop of Cracow. Pope Wojtyła was a theologian par excellence, a university ethics professor but not an economist. His teachings on economic ethics are becoming more important in today's complex economy. John Paul II stressed the urgent need of respecting the dignity of human beings in today's economic world. The pope's homily from Legnica regarding the Polish socioeconomic situation after 1989 still has to be read and studied.

⁵³ Tamże, s. 55.

⁵⁴ Por. M. Zięba, *Papieska partytura*, „W drodze” 1997, nr 7, s. 16.